

“gelenekçilik” ve islam düşüncesinde gelenek

Şamil ÖÇAL

Yard. Doç. Dr., Çankırı Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

“Belli bir medeniyetin elinden kayıp giden” bir şey olarak geleneğin farkına varılması aslında modern dönemlerde ortaya çıkan bir durumdur. Batı toplumunun uzun yüzyıllar içinde bulunduğu durumu terketmesinin acısını yaşayanlar Batı’da ilk defa geleneği keşfetmişler ve ve ezeli olduğuna inandıkları geleneği modern hayata dahil etmenin yollarını aramışlardır. Gelenekçilik bu bakımdan modernizm içinde ancak farklı “modern” bir duruşu yansıtır.

İnsanlığın tarihine paralel olarak var olagelen kadim hakikatin Batı toplumunda yok olmaya yüz tutmuş olması Rene Guenon gibi bazı Batılı düşünürleri endişelendirmiş ve bu hakikati hâlâ yaşadığına inandıkları İslam ve Hint gelenekleri gibi geleneklerden faydalanmak suretiyle Batı’da da bu kadim hakikatin yeniden canlandırılabilceğini düşünmüşlerdir.

Rene Guenon’a göre Batı dünyasının bunalımına yol açan şey, Batı’nın ikinci bin yılın ikinci yarısından itibaren gelenekten kopması, belki de onu kaybetmesi ya da, farklı bir deyişle, geleneğin nesilden nesile aktarılmasının kesintiye uğramasıdır. Guenon’un bu konudaki düşüncelerini 1927 yılında ka-

leme almış olduğu *Modern Dünyanın Bunalımı*'nda bulmak mümkündür.

Burada dikkatlerden kaçmaması gereken bir şey vardır: Rene Guenon, Batı'ya değil, uygarlığının içinde bulunduğu "modernizme" karşı idi ve hiçbir zaman bir Doğu-Batı karşıtlığı üretmek niyetinde olmadı. "Doğu'nun Batı'yı fethetmesi"ni değil, Batı'nın "uygun bir geleneksel medeniyet" formuna geri dönmelerini bekliyordu. Elbette Batı büyük bir tehlike ile karşı karşıya bulunuyordu; ancak, bu tehlike dışarıdan gelen bir tehditten kaynaklanan bir tehlike olmayıp onun kendi içinde büyüttüğü bir tehlikeydi. Dayandığı temel, sadece endüstriyel üstünlük, daha genel bir ifadeyle maddi bir üstünlüktü. Guenon, gerçek bir manevi temele dayanmadığı için Batı Medeniyetinin çökmesini ve yerini sağlam manevi temellere dayanan medeniyetlere bırakmasını adeta mukadder olarak görüyordu. Onun tüm çabası Batı medeniyetinde, gelenekten kopuşundan kaynaklanan bu "çöküşe doğru gidişi" engellemek yönünde olmuştur.

Entelektüel elit, Guenon'a göre Batı Medeniyetindeki bu çöküşü engelleyebilecek yegane güç durumundadır. Guenon'u okurken *entelektüel* kelimesini, kendi kök anlamının kadim medeniyetlerde kazandığı anlam itibarıyla kullandığını görmek zor değildir. Buna dayanarak terimin metafizik ve manevi bir çağrışımı olduğunu söylemektedir. Zaten ona göre entelektüelin misyonu, geleneksel öğretiyi yeniden inşa etmektir. Eğer entelektüel Batı'da bunun için bir örnek kalmadığı kanaatine ulaşmışsa Doğu'nun geleneksel doktrinlerini "asimile" ederek gereğini yapacak ve geleneği yeniden kuracaktır.

Guenon gelenekçiliğinde kadim medeniyetlerin hepsi de hakikatin aynı düzeyde taşıyıcılarıdır. Bu bakımdan Guenon, Mısır'da yaşadığı dönemleri tam bir Müslüman olarak yaşamaya dikkat etmesine rağmen, geçirdiği dönüşümü bir ihtida ya da dönüş olarak nitelendirmedir. Guenon kendisinin İslam'a dönmediğini, "taşındığını" söyledi. Guenon'un daha önce Hıristiyan olduğunu ve sonra da Hinduizmle ilgilendiğini düşünürsek, bu ifadesiyle kendisindeki İslami dönüşümü, daha önce yaşadığı "evi" boşaltarak yeni "evine" taşındığını söylemeye çalıştığını anlıyoruz. Çünkü ona göre geleneklerin bir ve aynı olduğuna inanan bir kimse için dönülecek bir yer yoktu. Guenon için geleneklerin hepsi de bir ve aynı idi ve hiçbirisi de diğerinden üstün değildi. Dolayısıyla gelenekler içinde dolaşmak bir ihtida anlamına gel-

mezdi. Belki de Guenon bundan dolayı olsa gerektir ki 1930 yılına kadar yazdığı eserlerin hiç birinde İslam'a hiçbir şekilde atıfta bulunmamış, 1930 yılından sonra da çok az atıfta bulunmuştur. Kütüphanesinde bulunan İslam'la ilgili kitap sayısının Hinduizm'le kıyaslandığında az bir yekün teşkil etmesinin sebebi de bu olsa gerekir.¹ Buna rağmen Guenon'un telkinleriyle kurulan Aleviyye-Meryemiyye tarikatının şeyhi durumunda olan Frithjof Schuon'un tarikata gittikçe İslami olmayan unsurlar kattığını söyleyerek onu uyardığını hatta onlarla ilişkisini kestğini hatırlatmamız gerekir.

Batı toplumunun uzun yüzyıllar içinde bulunduğu durumu terketmesinin acısını yaşayanlar Batı'da ilk defa geleneği keşfetmişler ve ve ezeli olduğuna inandıkları geleneği modern hayata dahil etmenin yollarını aramışlardır. Gelenekçilik bu bakımdan modernizm içinde ancak farklı "modern" bir duruşu yansıtır.

Mısır'da 1951 yılında vefat eden ve bir dönem Fransa'daki Mason localarıyla yakın ilişki kuran Rene Guenon'un, daha çok Batı'da ve Batı'da yaşayan Müslüman entelektüel gelenekselciler arasında bugüne kadar en etkili olan isimlerden birisi olduğunu söyleyebiliriz. İslam dünyasında ise ancak entelektüel anlamda bir etkisi olmuş, bunun dışında kendisinin anladığı anlamda bir "gelenekselcilik" akımı oluşturma konusunda bir etkisi olmamıştır. Buna karşılık Guenon'un Batı'da oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz. Meşhur Fransız romancısı Andre Gide (1869-1951), Guenon'u 1943 yılında okumuş ve kitabın kendisini etkilemesine rağmen değişmesi için "artık kartlaşmış olan ruhunun eğilmesinin" kolay olmadığını ve kitabın kendisine kendi Batılılığını ve neden Descartes ve Bacon'la olduğunu hatırlattığını *Günlüklerinde* yazmıştır.² Kendisi bu bakımdan gelenekselci teorinin kurucusu olarak kabul edilmektedir.

İslam dünyasındaki gelenekselcilik konusunu ele almadan önce dini kimliğin oluşumunda geleneğin rolü konusunda bazı hatırlatmalarda bulunmanın gerekli olduğunu düşünüyorum. Her şeyden önce modern toplumdaki faydacı hayat anlayışından farklı olarak geleneksel toplumlarda hayat, hatta tarih, bir hakikati arama süreci olarak algılanmaktadır. Bir insa-

nın bireysel kimliğinin oluşması için öncelikle kendi bireysel tarihinde, fiziksel anlamda, aynı bedene, aynı bedensel geleneğe sahip olması gerekir. Bireyin kimliğinin oluşmasına katkıda bulunan ikinci unsur ise o kimsenin mensubu olduğu ve içinde hakikati barındırdığına inanılan gelenekleri bulunan bir topluma karşı, hareket, tavır, inanç, ifadeleriyle hesap vermek zorunda olmasına inanmasından kaynaklanır. İşte bu ikinci anlamda gelenek, inanan bireyin kimliğinin oluşmasına katkıda bulunan önemli bir unsurdur. Hiç şüphesiz “Allah’ın huzurunda hesap verme beklendiği içinde olma” gibi dinsel kimliğin oluşmasına katkıda bulunan başka önemli unsurlar da vardır.

İslam düşünce tarihinde, akıl-vahiy ya da din-felsefe ilişkisinin zaman zaman çatışmaya dönüştüğünü göz önüne aldığımızda, günümüzdeki gelenek-modernite çatışmasının sözü edilen eski çatışmanın bir yönüyle devamı olduğu söylenebilir.

İslam dünyasında Batı’daki anlamı itibarıyla etkin bir gelenekselciliğin olduğunu söylemek kolay değildir. Hatta geçen yüzyılın başından sonuna kadar İslam dünyasında etkili olmuş uyanış hareketlerine öncülük eden Ali Şeriatî, Seyyid Kutup ve Cemaleddin Afgani gibi birçok düşünürün gelenekselciliğe karşı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü K. Kerim, tevhidin türedi bir şey olmadığını, belli bir geleneği bulunduğunu kabul etmekle beraber, mutlak anlamda geleneğin hakikati barındırdığı iddiasını kabul etmez. Çünkü K. Kerim’e göre tevhid gibi şirkin de bir geleneği vardır ve bu da tevhidî gelenek gibi uzun bir tarihe sahiptir. Zaten tarih de bu iki gelenek arasındaki mücadele sahnesi olarak algılanır. İnsanların, doğrusuna ve yanlışına bakmaksızın “atalarını üzerinde yürür buldukları yol üzerinde yürümeyi sürdürmeleri” şiddetle eleştirilmektedir.³ Hz. Muhammed’in misyonu bir yandan süregelen “ahlakî geleneği” sürdürmek, diğer yandan da gelenek olup olmadığına bakılmadan toplumdaki yanlışları düzeltmekti. K. Kerim, esaslarını açıkladığı sistemi yeni bir şey olarak tanıtmamış, bir geleneğin devamı olarak görmüştür. Ancak bu gelenek belli bir toplum, grup ya da ırka ait olması dolayısıyla meşruiyet kazanan bir gelenek olmayıp tüm insanlığın ortak bilincine Tanrı tarafından yerleştirilmiş olması dola-

yısıyla “iman eden”, “salih amel işleyen” ve “birbirlerine sabrı tavsiye eden”lerin bulunduğu her ortamda yaşayan bir olgudur.

İslam düşünce tarihinde, akıl-vahiy ya da din-felsefe ilişkisinin zaman zaman çatışmaya dönüştüğünü göz önüne aldığımızda, günümüzdeki gelenek-modernite çatışmasının sözü edilen eski çatışmanın bir yönüyle devamı olduğu söylenebilir. Ne var ki arada şöyle bir fark vardı: Sadece İslam düşüncesinde değil, Yahudi ve Hıristiyan düşünce tarihinde de gördüğümüz felsefe-din çatışması ve bunları uzlaştırmaya yönelik çabalar genellikle dindarlar arasında yani gelenekler arasında ve gelenek içinde olanlar arasında devam ediyordu. Genellikle felsefi ve mantıksal bilgi üreten aklın işine içine karıştırılıp vahiy ve dini geleneğin dışında olan bir gelenekle yorumlama çabalarına karşı çıkanlarla, felsefe ile dinin “hakikati arama” ve ahlaka uygun bir hayat yaşama gayesi etrafında birleştiklerini bu yüzden din ve felsefe arasında bir çatışmanın olmayacağını söyleyenler aynı dine mensup olan kimselerdi. Oysa günümüzde modernite ile gelenek çatışmakta ve din de ister istemez gelenek cephesinde moderniteye karşı savaşa tutuşmuş durumdadır. Bu, moderniteyi savunan dindarın durumu ile geleneği savunan dindarın durumunu göz önüne aldığımızda yukarıda sözü edilen çatışmaya benzer özellikler taşıdığı söylenebilir, gerek gelenek taraftarlığı gerekse modernite taraftarlığı belli bir dindarlık tarzını zorunlu kılan bir şey olarak görünmemektedir. Diğer yandan gelenek taraftarlığı yaptığımızda, *sophia perennis*’in belli bir kültüre ya da geleneğe hasredilemeyeceğini ve tüm geleneklerin içinde bulunabileceğini kabul etmeniz ve sadece İslam geleneğini değil tüm gelenekleri otorite olarak görmemiz gerekecektir. Halbuki modernite, yapısı itibarıyla kutsaldan yoksun olan bir yapıya sahiptir. Modernite içinde dini savunmanın, bu durumda kutsal olmayan bir şeyi savunmak anlamına geleceğini de önceden görmek gerekir. Halbuki geçmiş dönemlerde din-felsefe ilişkisi konusundaki tartışmalar, hakikatin anlaşılmasında yetkinin felsefeye mi yoksa akla mı ait olduğu konusunda alakalı idi.

Tüm bunlara rağmen modernizmle geleneğin karşılık içine konmasının dikotomiye düşmeden mümkün olmadığını söyleyenlerin olduğunu da belirtmemiz gerekir. Mesela David Appelbaum, modernizmin babası olarak gördüğü Rene Descartes’in (1596-1650) bir sözüne atıfta bulunarak modernizmin eski bir ge-

leneğin yeni duruma adapte edilmesinden başka bir şey olmadığını söylemektedir. Meseleye böyle bakıldığında modernizmi gelenek karşıtı olarak görmek bizi ister istemez çelişkiye düşürecektir.⁴

Antony Giddens de esasında gerek İslam dünyasındaki gerekse Türkiye'deki din-laiklik çatışmasını din modernite çatışmasından ziyade iki gelenek arasındaki bir çatışma olarak görür. Çünkü geleneğin yapmış olduğu hakikat tanımlaması karşısında geleneğin takipçileri, alternatif hayat tarzları ile ilgili sorular sorulmasını hoş karşılamazlar.⁵ Giddens'in bu görüşünden yola çıkarak gelenek modernizm çatışmasının hibir zaman yüzeye çıkmayan ya da kendi görüntüsüyle yüzeye çıkmayan ve daima derinlere kök salan bir çatışma olduğunu, yüzeyde görülen çatışmaların ise gelenekler arası bir çatışma olduğunu söyleyebiliriz.

Müslüman olarak dünyaya gelen Seyyid Hüseyin Nasr, İslam dünyasındaki -belki de Batı dünyasını da buna katmak gerekir- gelenekselciliğin en önemli temsilcilerinden birisi olarak kabul edilir. Seyyid Hüseyin Nasr'ın bugün Guenon ve Schoun tarafından temsil edilen gelenekselcilikten daha farklı ve güçlü bir şekilde geleneksel İslam'a bağlı olan bir gelenekselciliği savunmaktadır.

Bugün, gelenekçiliğin İslam dünyasında ve Batı dünyasında yaşayan temsilcilerinden biri durumunda olan Seyyid Hüseyin Nasr da dahil olmak üzere birçok gelenekçinin kendi felsefelerini tanımlamak için kullandıkları *perennial (kadim) felsefe* terimini ilk defa 1540 yılında Katolik bir bilim adamı, gelenekçi görüşleriyle bilinen ve İtalya rönesansının önemli şahsiyetlerinden biri ve aynı zamanda 15. asırda Florensa Plato Akademesinin başkanı Papaz Marsilio Ficino'nun görüşlerini ifade etmek için kullanmıştır. Ficino, o çağda Plato'ya karşı olan ilginin canlanmasını, Hıristiyanlığı destekleyecek felsefi deliller temin edeceği için, Tanrı'nın bir lütfu olarak görür. Onun Plato Hıristiyanlığı birbirlerine eşit otoriteler olarak görmesinin sebebi geleneksel hakikatin her ikisinin içinde de bulunmasından kaynaklanıyordu. Ficino'ya göre Tanrı hem İsa'yı hem de Plato'yu destekliyordu. Her ikisi de tarihi daha öncelere uzanan perennial felsefeye dayanıyordu ve dolayısıyla bu felsefe her ikisini de aynı noktada birleştiriyordu. Tüm dinler tek bir *kadim din* içinde ortak bir asla sahiptirler. Bu ortak din daha sonra, Zerdüştlük, Platonculuk ve Hıristiyanlık gibi şekiller almıştır. Perennializm çeşitli dönemlerde gözden düş-

tüyse de 17. yüzyılda Veda'ların keşfi ile birlikte farklı bir biçimde yeniden canlandı. Esasında Rene Guenon'un tanıştığı da zaten bu türden bir *perennializm* idi.⁶

Nasr'ın Gelenek ve Geleneksel İslam konusundaki görüşlerini "Modern Dünyada Geleneksel İslam" adlı kitabında bulmak mümkündür.

Nasr'a göre gelenek hem vahiy yoluyla insanlığa bildirilen kutsalı, hem de insanlık tarihinde bu kutsal mesajın açılmasını ve kendisini göstermesini ifade etmektedir. Gelenek, Nasr'ın bakış açısına göre açıkça tüm vecheleriyle *ed-dini* ifade eden bir terimdir. Ayrıca olağan anlamda bir gelenek haline ve ilahi modellere dayanan sünnet de geleneğin içinde değerlendirilir. Geleneksel dünyadaki düşüncelerin ve yaşantının her dönemi ve aşaması Asl'a bağlayan bir silsile olarak görülmelidir. Nasr gelenekçiliğinde Kur'an, Hadis ve İslam Hukuku geleneksel anlamları itibarıyla anlaşılmalı ve modern yorumlardan uzak tutulmalıdır. İslam tasavvufu ve tarikatlarında bozulmalar olabileceğini kabul eden gelenekselci yaklaşım tasavvufu İslam vahyinin iç boyutu ve kalbi olarak kabul etmektedir. Ancak tasavvufu bir cemaat biçiminde yaşama zorunluluğu olarak kabul etmeyip, Allah'a daha yakın olmak isteyenlerin tuttuğu bir yol olarak görür ve temel İslami ilkeleri kabul eden tarikatlar arasında bir ayrım yapılmamasını esas alır. İslam'ın ideoloji olarak görülmesine de karşı çıkan Nasr Gelenekçiliği, kadınların örtünmesini onun asli tabiatını yansıtan ve asli güzelliğini ortaya çıkaran bir unsur olarak görür. Buna rağmen İslam'ın özünü, Batılı kıyafetiyle evinde ibadetiyle meşgul olan kadın, elinde kaleşnikof olan çarşafılı kadından daha iyi temsil etmektedir. ■

dipnotlar

¹ Mark Sedgwick, *Against the Modern World: Traditionalism and The Secret Intellectual History of Twentieth Century* (Oxford, 2004) s. 76.

² M. Sedgwick, *a.g.e.* s. 120.

³ "Ve onlara "Allah'ın indirdiğine ve Peygamabere gelin!" denildiğinde, "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz inanç bize yeter" diyorlar. Ya ataları hiç bir şey bilmeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiysede mi?" (Maide 5: 104).

⁴ David Appelbaum, 'The Moment of Modernity' Sacred Web, 2 (December 1998), s. 90.

⁵ Anthony Giddens, 'Why we still look forward to the past' [The 1999 Reith Lectures, no.3: Tradition], Observer, 25 Nisan 1999, s. 31.

⁶ Mark Sedgwick, *a.g.e.* s. 24.